

Огульчанська О.А.

кандидат філологічних наук

старший викладач кафедри української і зарубіжної літератури

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ХРОНОТОПУ ПЕРСОНАЖІВ У РОМАНІ ІВАНА ФРАНКА «ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ»

***Анотація.** У статті проаналізовано функції хронотопу; особливу увагу зосереджено на психологічному часопросторі персонажів, що має важливе характеротвірне значення.*

***Ключові слова:** хронотоп, роман, сюжет, психологізм, конфлікт*

Хронотоп художнього твору має важливе сюжетотворче, жанровотворче значення. Часопросторові координати можуть розширювати межі сюжету, слугувати одним із принципів характеристики персонажів. «Аналіз часопросторових координат дає змогу досліднику заглибитися у внутрішній світ персонажа, відобразити особливості світобачення письменника» [5, с. 95]. Слушною є думка Л.П. Копейцевої про те, що це «зразок художнього експерименту над хронологічним та топографічним часопростором як одним із ключових рівнів організації романного процесу» [4, с. 102]. Теоретичним і практичним аспектам вивчення часопростору приділена велика кількість наукових розвідок А. Ананьєва, С. Бабушкіна, М. Бахтіна, О. Білецького, В. Дніпрова, Н. Копистянської, Н. Яремчук та ін. Слушною є міркування Н. Яремчук про те, що хронотоп не лише може поглиблювати межі оповіді, а й вмотивовує вчинки людей [9, с. 39]. Проблемі часопростору у романі Івана Франка «Перехресні стежки» приділяли увагу Р. Голод, Т. Гундорова, А. Ковальчук, М. Ткачук та ін.

У нашому дослідженні робимо спробу аналізу функцій психологічного часопростору у зазначеному вище творі. Місцем розгортання подій письменник обирає середньостатистичне типове містечко, в якому всі знають один одного. «Створений людиною міський культурний простір отримує самостійне існування» [3, с. 108]. І. Франко фрагментарно окреслює певні деталі, звертаючи увагу на пору року, устрій міста: «Вони йшли довгою простою вулицею, що вела на дворець залізниці. Липневе сонце стояло майже над головами і пекло немилосердно, а довкола вулиці були самі мури і стіни, ані садка, ані дерева» [8, с. 8]; «Місто жило ще переважно патріархальним життям;

найбільша частина людей із тих, що могли дозволити собі на порядний обід, столувалися вдома, в сім'ях» [8, с. 11].

Велику увагу І. Франко приділяє моделюванню внутрішнього хронотопу головного персонажа – адвоката Євгена Рафаловича. Детальний опис снів-марень, спогадів, роздумів дає змогу авторові не лише розширити межі роману, а й акцентувати на трансформації душевного стану Євгена, вмотивувати його реакцію на певні події. Часто письменник вдається до інверсії аби підсилити увагу читача, зберегти інтригу. У романі І. Франка взаємозв'язок внутрішніх і зовнішніх ліній допомагає окреслити конструктивний психологічний портрет персонажа, наголосити на його життєвій позиції, моральних принципах, заглибитися у його внутрішній світ. Зовнішній подієвий ряд у моменти емоційного напруження, хвилювання персонажа поступається місцем внутрішній сюжетності.

У романі психологічний хронотоп займає центральне місце. «Внутрішній часопростір охоплює душевний світ персонажів, їхню свідомість, пам'ять та уяву. Завдяки зміщенню зовнішнього та внутрішнього хронотопів персонаж художнього твору може знаходитися одночасно у декількох локусах – у конкретному місці і часі фізичного перебування та у просторі своїх думок, видінь, снів тощо» [7, с. 28]. Через призму світобачення персонажів, їх самоаналіз авторові вдається поглибити ідейний зміст твору, полівекторно змалювати причинно-наслідкові зв'язки. Внутрішні хронотопи персонажів (Євгена, Регіни, Стальського) взаємопов'язні в трьох часових площинах: минуле, теперішнє, майбутнє. Конфлікт твору тісно пов'язаний з подіями, що мали місце десять років тому: вимушена розлука Євгена з коханою дівчиною Регіною та взаємна антипатія Євгена і Стальського. Можемо говорити про те, що відправною точкою конфлікту у романі є події десятилітньої давнини. «... варто відзначити запрограмованість більшості героїв їхнім минулим» [2, с. 67].

Характерною ознакою часопростору роману є те, що автор не ставить за мету наповнити простір речами, акцентувати на елементах інтер'єру тощо. Для письменника важливим є внутрішній стан персонажа, пов'язаний з переживаннями, сумнівами, роздумами, самоаналізом. «Франко-психолог поруч із зовнішніми конфліктами вдало відтворює внутрішні, а традиційний в українській літературі любовний трикутник завдяки поглибленому психологізму віддзеркалює не соціальні аспекти життя, а загадкову сутність людської душі» [5, с. 80]. Змінюється і роль пейзажу. У творі відсутні розлогі описи природи. Автор звертається до фрагментарного принагідного акцентування задля уточнення, наприклад, пори року («липнєве сонце»).

Розкрити внутрішній світ персонажа, підсилити емоційний вплив допомагає і невласне пряма мова, що переходить в авторську і навпаки.

Внутрішній хронотоп Регіни пов'язаний зі стражданнями, з неможливістю жінки проявити мужність і піти від чоловіка-тирана. Її психологічний портрет поступово вимальовується зі спогадів Євгена, яким автор присвятив декілька розділів. Юна скромна дівчина, позбавлена батьківської опіки і тепла, змушена була послухати тітку і вийти заміж за нелюба. З моменту заміжжя відбувається її поступове моральне приниження як людини, особистості, жінки. Вона оточена чужим ворожим простором. Навіть її кімната, замкнена на ключ, не рятує Регіну від Стальського. Погоджуємося з А. Ковальчук, яка зазначає: «Специфічна модифікація замкненого простору Регіни Стальської... – маленька кімната, де жінка почувається, «мов в'язень у своїй казні». Франко наче зіставляє психіку в'язня в тюремній камері й людини, що силою обставин відбуває це «ув'язнення» на волі. Обмежений простір стає особистим світом страждань жінки. Зовнішній простір трансформує внутрішнє вираження характеру, з'ясовується чим мотивована втеча Регіни від докколишнього світу, її постійне всамітнення і замкненість» [1, с. 74]. Страждання героїні є ядром індивідуально-психологічного хронотопу. Співіснування Регіни і Стальського в одному просторі (будинку) постійно спричиняє виникнення нових зовнішніх конфліктів. Письменник наголошує на абсолютній самотності героїні, на неможливості поділитися своїми переживаннями/стражданнями з кимось стороннім. Як і Регіна, Рафалович надає перевагу усамітненню в своєму просторі: «В такі часи він, коли не мав пильної роботи, замикався в своїм покої, читав, думав або писав дещо, щоб розбити чорну хмару на душі» [8, с. 195]

Ще однією ознакою психологічного хронотопу є індивідуалізоване відчуття часу, пов'язане з емоційним станом персонажа. Наприклад, згадуючи події минулого, Рафалович так аналізує своє відчуття часу: «Тепер пішли один за одним такі чудові золоті дні, що Євгеній і досі згадує їх як самотню щасливу хвилю свого життя, самотню свою весну з усіма весняними чарами і пахощами. Тепер, на віддаленні десятих літ, відгороджені безоднею муки і безнадійності, ті дні видаються йому одною хвилиною, блискучим островом, що пишається над самим гирлом водопаду. І йому здається, що він плыв побіля того острова з шаленою бистротою, хоч і в ту пору мав ілюзію, що стоїть на місці...» [8, с. 174]. Про глибину душевної трагедії свідчить і наступний опис: «Спомини про Регіну не покидали його, він рвався до неї думками, мріями, шукав її в кожному новім містечку, в кожному селі, куди кидала його доля, але все надармо» [8, с. 182]. Зміна зовнішнього простору не тамувала душевний біль від втрати коханої. Проте, незважаючи на глибоку інтимну драму, Рафаловичу вдалося сконцентруватися на головному завданні – отримати гарну освіту,

статі адвокатом, який захищає простих людей: дія роману починається зі згадування про вдалий захист адвоката.

Отже, у романі Івана Франка «Перехресні стежки» внутрішній сюжет і пов'язаний із ним психологічний хронотоп мають важливе характерологічне значення, визначають жанрові ознаки твору. Індивідуальний психологічний часопростір характеризується сконцентрованою на переживаннях персонажів, що пов'язані з розвитком зовнішнього сюжету.

Література

1. Ковальчук А. Художній простір як засіб психологізму (на матеріалі «кримінальної прози» І. Франка) // Слово і час. 2001. №7. С. 72–76.

2. Левченко Г. Модерністичне «розхитування світу» в романі Івана Франка «Перехресні стежки». URL : http://library.zu.edu.ua/vz/15/Vg_2006_15_11.pdf

3. Ляпунова В.А., Землянська А.В. Особливості чуттєвого сприйняття урбаністичного простору // Сучасні соціокультурні практики: компетентісно-акісологічний аспект: зб. ст. і матеріалів Всеукр. наук-практ. конференції (Полтава, 29–30 березня 2018 р.). С. 107–110.

4. Копейцева Л.П., Міц К.С. Часопросторові моделі у романістичному дискурсі І. Франка (за романами «Перехресні стежки» та «Петрії і Довбушуки») // Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О.Г. Хомчак. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2018. Вип. 8. С. 101–104.

5. Огульчанська О.А. Свій/чужий хронотоп у творах Віктора Домонтовича «Доктор Серафікус» і Володимира Набокова «Захист Лужина» // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Сер.: Літературознавство. 2015. С. 95–103.

6. Сивкова І. Психологізм роману Івана Франка «Перехресні стежки». URL : <http://eprints.cdu.edu.ua/949/1/108-33-41.pdf>

7. Тонне О. Літературно-філософські аспекти осмислення часопростору в художньому тексті. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2014_17_2_6.

8. Франко І. Перехресні стежки. К. : Відкрита книга, 2011. 713 с.

9. Яремчук Н.В. Хемінгуей і Гончар: взаємодія художніх систем : дис... канд. філол. наук: 10.01.05. Одеса, 2003. 171 с.